

Táto úvaha vznikla takto: pôvodne som chcel napísať recenziu o podnetnej knižke R. Kalivodu *Moderní duchovní skutečnost a marxismus* (1968). Keď som sa ju priberal napísať, rozrástla sa na úvahu o človeku a dialektike dejín. V tejto podobe odznela v decembri lanského roku na pôde Slovenskej filozofickej spoločnosti. Zameriavam sa v nej na tri problémové okruhy: 1. imanentné a dialekticko-štruktúrálné zákonitosti dejinného procesu, 2. formy konfliktových vzťahov, v ktorých sa realizuje človek a 3. problémy výstavby univerzálneho modelu dialektiky dejín.

Vedecká filozofia nie je púhou sumou generalizácií regionálnych poznatkov. Subštruktúry reality nekonštituujú prostým sumarizovaním, teda aditívne univerzálnu štruktúru reality, ktorá je najvlastnejším predmetom filozofického skúmania. Filozofia musí poznávať štruktúru totality bytia svojimi vlastnými prostriedkami, a to aj kritickým integrovaním (t. j. nie prostým zhrnutím) výdobytkov parciálnych oblastí poznania. Keďže filozofia je univerzálna veda, nevyhnutne uplatňuje totalitný aspekt skutočnosti, i keď skúma hoci len parciálnu stránku konkrétnej skutočnosti. Regionálna veda, napr. sociológia skúma jednotlivé sociálne javy už nie ako komponenty univerzálnej štruktúry, ale práve len spoločenskej.

V štúdiu o bytí a podstate (Filozofia 1/1968) som upozornil, že vo filozofii treba jasne a zreteľne rozlišovať problematiku *nezávislosti* bytia od problematiky jeho *povahy*. Treba zásadne rozlišovať gnozeologickú otázku existenciálnej *nezávislosti* objektívneho sveta od vedomia a ontologickú otázku *charakteristiky* bytia prostredníctvom pojmov a kategórií poznania. Treba teda principiálne rozlišovať *existenciálnu podstatu* od *empirickej* (rozumie sa, že nie deskriptívnej, ale dialekticko-štruktúrálnnej empirie) podstaty objektu. Potom možno konkrétne hovoriť len a len o dialektickej korešpondencii alebo oscilácii medzi daným pojmovým systémom *empirických poznatkov* a samou *empirickou realitou*. Heglovsky sa to dá povedať asi takto: keď tvrdím, že vonkajšia realita je zdrojom všetkého konkrétneho poznania, treba to rozumieť tak, že táto realita sa v dialektickom procese poznania a praxe stáva čoraz výraznejšie z vecí osebe „vecou pre nás“, to znamená: stáva sa kognitívne zvládnuteľným predmetom. Je celkom zrejmé, že bytie *ako také*, t. j. „vec osebe“ je bez akéhokoľvek určenia, a teda nemôže mať ani

---

<sup>1</sup> Táto stať organicky nadväzuje na tieto moje práce. 1. *Vývinové peripetie našej vedy a kultúry* (Kultúrny život 18, 1964). 2. *K otázkam rozvoja vedy a filozofie* (Kult. život 16, 1965). 3. *Zákonitosti imanentného vývinu* (Slovenské pohľady 5, 1965). 4. *Prolegomena k teoretickej a metodologickej problematike humanitných vied* (Filozofia 4, 1966). 5. *Veda vo vedeckotechnickej revolúcii* (Filozofia 6/1966). 6. *O dialektike slobody* (Predvoj 15/1968). 7. *Aktuálny Marx* (Život 18, 1968). 8. *O demokracii, slobode a humanizme* (Pravda, 17. 5. 1968). 9. *Integrita tvorby a prekonávanie odcudzenia* (Romboid 3, 1968). 10. *Kultúrny význam historickej kontinuity* (Pravda, 19. 7. 1968).

nijaký pojmový korelát. Nedávno L. Kolakowski vyslovil celkom precízne, že časová a priestorová determinácia sa týka empirického sveta, *kvality* bytia, hmoty — a nie bytia ako takého. Materialistický postoj záleží ďalej v empiricky podloženom predpoklade, že existuje vždy možnosť ďalších a hlbších kognitívnych výbojov.

Treba zreteľne diferencovať vonkajšie podmienky (i keď sú nevyhnutné) dejného pohybu od tohto pohybu samého. Externé podmienky vzniku určitej dialekticko-štruktúrálnej totality sú iba prehistóriou tejto totality. Avšak keď už sa pohyb takejto špecifickej štruktúry navodil, integruje externé podmienky svojho vzniku do svojej imanentnej vývinovej dialektiky. Uvediem príklad takejto transformácie vonkajších podmienok na vnútorné stránky vývinového procesu: ako je známe, terénom pôsobenia obchodného kapitálu bol zahraničný obchod, ktorý sa rozvíjal tak, že využíval rozdiely v úrovni a povahe hospodárskeho rozvoja jednotlivých krajín a národov. Takto akumulovaný kapitál by však nebol dostatočným predpokladom pre rozvoj kapitalizmu, ak by ho nesprevádzal vzrast nemajetných mas násilným odtrhávaním malých výrobcov od podmienok existencie a zabieraním drobnej roľníckej pôdy veľkostatkármi. Z pôvodnej akumulácie sa takto napokon navodil a rozvinul kapitalizmus so všetkými svojimi vnútornými dialektickými zákonitostami.

\*

Moderný, dialekticko-štruktúrálny prístup, ktorý som mal príležitosť analyzovať vo viacerých svojich prácach v dávno uplynulých i v najnovších rokoch, prispel podľa mojej mienky veľmi výrazne k zexaktneniu viacerých disciplín humanitných vied. U nás sa o tento proces nesmierne zaslúžil najmä prof. J. Mukařovský. Na tento odkaz nadväzuje veľmi citlivo najnovší súbor prác R. Kalivodu o modernej duchovnej skutočnosti a marxizme. Nie náhodou prvá štúdia tohto súboru je venovaná rozboru dialektiky štrukturalizmu a dialektiky estetiky. Kalivoda ukazuje ako po Herbartovi najmä Mukařovský poukázal na svojbytnú a svojprávnú hodnotu estetického fenoménu. Ak Herbart chápal umelecké dielo teda ako štruktúru elementov, až moderný štrukturalizmus rozvíja dialekticko-štruktúrálné chápanie umeleckého diela ako pohyblivú a protirečivú štruktúru elementov. Moderný štrukturalizmus vyvrátil substanciálne chápanie estetického fenoménu ako kvality objektívnej reality a nevedeckosť teórie o tzv. umeleckom poznaní. Umelecké dielo je autonómnou realitou, ktorá má svoje vlastné imanentné zákonitosti a na podnety spoločensko-kultúrneho kontextu a jeho premien reaguje špecificky. Umelecké dielo sa od ostatných javov líši nadvládou estetickej funkcie. Nemožno ju suplovať inou funkciou, napr. ideologickou alebo gnozeologickou, od ktorej sa principiálne rozlišuje. Umelecký artefakt je príležitosťou na vytvorenie estetického zážitku. Kontakt medzi artefaktom a percipientom vznikne, keď umelecké dielo nejakým spôsobom zodpovedá estetickej výbave vnímateľa. Stručne povedané, estetická hodnota je mentálnou štruktúrou, ktorá je korelátom dynamickej celistvosti zložiek umeleckého artefaktu. Estetická hodnota je determinovaná osciláciou artefaktu a estetického prístupu približne tak, ako vedecký pozna-

tak je rezultantom oscilácie objektu a teoretického postoja. Interindividuálna estetická štruktúra je príznačná pre dané obdobie histórie umenia.

R. Kalivoda vo svojej podnetnej a prenikavej štúdii výstižne hovorí, že je pravda, že estetická funkcia nesmeruje priamo a zámerne k praktickému cieľu a predsa (a práve preto najefektívnejšie) napomáha styku umenia s životnými záujmami človeka. Aj Kalivoda chápe esteticko ako svojprávny fenomén a odmieta substanciálne chápanie esteticko ako atribútu objektívnej reality a zavrhuje tiež tendenciu hypostazovať esteticko ako objektívno-materiálnu kvalitu. K. Chvatík nedávno pripomenul v tejto súvislosti ako Kurt Konrád i B. Václavek videli slabosti doterajších etáp vývinu marxistickej estetiky v prevažne sociologickom a ideologickom prístupe k umeniu.

\*

V posledných rokoch výdatne prispel k obohateniu vedeckej filozofie a konkrétne marxistickej filozofie človeka pokus o integráciu psychoanalytických objavov do progresívneho myslenia. Ukazuje sa, že niet nijakej ľudskej podstaty v metafyzickom zmysle. Podstata sa tvorí neustále v existenčnom zápole. Človek je nevyhnutne v ustavičných rozporoch s realitou. Tieto rozpory sú plodné ak človek môže uskutočňovať v ich prekonávaní istú sebarealizáciu, ktorá zveľaďuje ľudskú existenciu. Preto právom možno tvrdiť, že istá životná núdza a nedostatok určitých potrieb tvoria spružinu dejín. Človek sa považlivo odcudzuje sám sebe, až keď je zbavený nevyhnutnej miery samoaktivity, keď stráca svoju tvorivú existenciu. Pociťuje sa to zvlášť naliehavo vo vypätých situáciách životnej núdze. Všetky existenciálne problémy doby, na ktoré sa zameriava súčasná filozofická antropológia, vyvierajú z takýchto konfliktných situácií veľkého prelomu v dejinách ľudstva, ktorého sme práve svedkami. V spomenutej práci ukazuje R. Kalivoda, že metafyzické ponímanie pojmov „ľudskej podstaty“ a „odcudzenia“ plodí nebezpečnú tendenciu normatívne klasifikovať ľudské hodnoty a potreby na „falošné“ a „správne“ namiesto ich reálnej analýzy. Podľa neho kreatívne poňatie „ľudskej podstaty“ prekonáva strohú antinómiu „podstaty“ a „odcudzenia“.

Pokiaľ ide o integráciu objavov psychoanalýzy, treba vyjsť predovšetkým z Freudovho zistenia, že z permanentného konfliktu človeka s prírodou sa z pudovej vrstvy „Id“ vytvorilo „Ego“, ktoré sa už vyznačuje schopnosťou myslenia a zároveň práce. Tu chcem pripomenúť, že hominizácia a stupňovanie inteligencie nebolo podmienené — ako sa často súdi — iba reciprokálnymi akciami mozgu a ručnej techniky. Primitívne myslenie si totiž len nepatrne všimalo svoje vlastné konanie a pri technickej manipulácii príliš liplo na bezprostrednej akcii. Až živelné drámy a pohromy, klimatické zmeny atď. podstatným podielom vyvolávali imagináciu ideí, i keď spočiatku falošných. A tak vytvorenie mytológie bolo iste významnou udalosťou v procese hominizácie.

Kalivoda v tejto súvislosti právom pripomína dôležitý marxistický a psychoanalytický poznatok, že človek tam, kde imaginoval prácu, stáva sa zároveň spoločenskou bytosťou, pretože z práce vyplýva aj potreba istej spoločenskej organizácie. Z tejto okolnosti vyplýva ďalej potreba regulovať pudové potreby človeka už nielen vzhľadom na prírodu, ale aj vzhľadom na jeho spoločenskú formu

existencie. V špecifikovaní týchto dvoch foriem konfliktných vzťahov, v ktorých sa realizuje človek, je — podľa Kalivodových slov — veľký prínos Freuda pre poznanie konkrétnej dialektiky ľudskej existencie. Pretože však spoločenská dimenzia človeka stáva sa konštantným regulátorom jeho životných potrieb, musí sa jeho pudová energia transformovať a nachádzať náhradkové ukojenie, a to takým spôsobom, že vytvára sekundárnu vrstvu ľudskej existencie, t. j. duchovnú skutočnosť. Podľa Kalivodu plné objasnenie vzniku fenoménov „sekundárnej“, resp. „nadstavbovej“ sféry spoločenského človeka nedá sa stotožniť s bežným výkladom vzniku duchovných a spoločensko-kultúrnych inštitúcií a hodnôt z ekonomickej základne spoločensko-ľudskej existencie. Domnievam sa, že určitý (limitovaný) druh potlačenia libidinózných tendencií je nevyhnutný v záujme zachovania a rozvoja kultúry aj v oslobodenej ľudskej spoločnosti. Pokiaľ ide o marxistické úsilie o uskutočnenie súladnej slobodnej spoločnosti, Kalivoda zdôvodňuje, ako je obťažné harmonizovať sociálnu slobodu s plnou emancipáciou libidinózných potrieb človeka a ako je potrebné si uvedomiť relativitu tejto harmonizácie.

Z týchto vývodov vyplýva, že „životná núdza“, konkrétne narastanie životných síl a ľudskej inteligencie i senzibility vedie k tomu, že pri nemožnosti materiálnej realizácie ľudskej libidinózy premieňa človek svoju vnútornú pudovú energiu na trvalé duchovné a kultúrne hodnoty. Ako Kalivoda právom zdôrazňuje, iba v dialektike hybných zložiek základnej antropologickej konštitúcie človeka vzniká obsahové bohatstvo životných projekcií človeka. Keďže ďalej pudová energia dostáva človeka do stáleho konfliktu s realitou a núti ho, aby ju permanentne vstrebával a obnovoval tak existenčný modus vivendi, z toho vyplýva, že človek nie je iba derivátom vonkajších vplyvov, ale že na ne reaguje aktívne ako základný motorický faktor. V každom stretnutí so skutočnosťou človek ako aktívne individuum, vyznačujúce sa charakteristickou zmyslovo-emocionálnou a racionálno-intelektuálnou výbavou, vyplynulou z dejinných rozporov, realizuje istú „autentickú projekciu svojej bytosti, ktorá umožňuje životnú sféru ľudského bytia“.

Možno konštatovať, že rozpory s realitou sú plodné, ak môže človek uskutočňovať v ich prekonávaní istú výraznú sebarealizáciu, ktorá zveľaďuje ľudskú existenciu. Pravda, autentické osobnostné črty človeka sa môžu prejavovať a uplatňovať len keď individuum nie je holým nástrojom vonkajších síl, čiže keď nie je manipulované. Z historickej dialektiky však vyplýva celkom zákonite, že určitá miera represie konkrétnych libidinózných potrieb vždy bude nevyhnutná v samom záujme tvorivosti ľudského ducha a pokroku.

Podľa objavov psychoanalýzy iba silné Ego je schopné tvorivo zvládnuť pudové nároky Id a vplyv prírodného i spoločenského prostredia, jeho noriem a vzorov. Silné Ego sa vyznačuje výraznou schopnosťou integrovať vonkajšie podnety a ak je takáto osobnosť ohrozená realitou, nepodlieha len tak ľahko panike a úzkosti a neprepadá ani egoizmu, ktorým sa zabezpečuje slabé individuum proti ohrozeniu. Tak isto aj výčitky svedomia a úzkosť malého človeka pociťuje len slabá osobnosť, totiž vtedy, keď sa dostáva do kolízie so sférou etapove kodifikovaných spoločenských noriem a vzorov.

Je celkom nepochybné, že čínorodosť človeka je možná len s podmienkou, že vývinové perspektívy sveta sú otvorené. Čínorodá slobodná aktivita človeka je výrazom svojzákonnosti ľudskej existencie. Vo filozofickom zovšeobecnení platí, že to, čo nazývame slobodou je výrazom svojzákonnosti a relatívnej imanencie jednotlivých oblastí a štruktúr ľudského konania. Sloboda predpokladá možnosť a schopnosť uhájiť integritu proti vonkajšiemu nátlaku. Hovorím, proti nátlaku a nie vonkajšiemu stimulu alebo inšpirácii, ktoré naopak, priaznivo podnecujú rastúcu svojzákonnosť tvorivej aktivity. Rozumie sa, že sloboda je zároveň aj základnou podmienkou morálky. Český filozof J. L. Fischer sa kedysi v knižke Národní tradice a česká filosofie (1939) vyslovil tak, že sloboda je viazaná na podmienky, v ktorých sa určitá činnosť môže optimálne naplniť, na regulu tejto činnosti, no obmedzuje sa kvalitatívnym poradím tejto činnosti potiaľ, že sa nemá rozvíjať bez ohľadu na kvalitatívne vyššie zretele.

Podľa známeho výroku K. Marxa ríša slobody sa začína až keď prestáva tlak núdze a vonkajšej účelnosti, rozvoj ľudských síl je sám sebe účelom a pravou ríšou slobody. Marx hovorí, že „komunizmus ako taký nie je cieľom ľudského vývinu“, no je základňou rozvoja skutočnej humanity. Podľa neho sloboda je mimo sféry vlastnej materiálnej výroby, t. j. mimo sféry poznanej nevyhnutnosti. Sloboda, ako to vo svojej práci pripomenul R. Kalivoda, podľa samého Marxa nie je „poznanou nevyhnutnosťou“.

V súlade s autentickým marxizmom hovorí vo svojej práci nazvanej *Spory o dialektiku* (1968) J. Cibulka, že „téza o slobode ako pochopenej nevyhnutnosti je mechanistická idea, ktorá vlastne ľudskú slobodu popiera“ (138). Z tohto aspektu „sa ľudské rozhodovanie, ľudská voľba javí ako dokonalá ilúzia, lebo je principiálne nemožné, aby existovali dve reálne alternatívy ako momenty spoločenskej nevyhnutnosti“ (139).

Mimochodom povedané, pokiaľ ide o sféru vlastnej materiálnej výroby, v referáte o vede a vedeckotechnickej revolúcii (Filozofia 6/1966) sme už konštatovali, že vydeľovanie človeka z bezprostredného výrobného procesu je najrevolučnejšou zmenou, ktorú prináša automatizácia. Proces vedeckotechnickej revolúcie navodzuje novú civilizačnú bázu ľudského života, spoločensko-politických a medziľudských vzťahov.

Rozumie sa, že prejavovanie najvlastnejších osobnostných črt človeka si vyžaduje patričný stupeň demokratizácie spoločnosti, v ktorej normatívne ustanovenia sa týkajú len všeobecných cieľov sociálneho konania. Demokratizačný proces v našej spoločnosti a plné využitie potenciálnych možností socializmu vytvára podmienky sebarealizácie aj samého socialistického zriadenia, dialektického prekonávania jednotlivých fáz vývinu socializmu až do skutočnej samosprávy spoločnosti.

Z doterajších vývodov plynie, že ak spoločenská štruktúra neumožňuje rozvoj tvorivých potencií človeka a občan sa stáva mechanickým vykonávateľom uložených smerníc, vtedy človek sa vzdáva svojich osobnostných črt. Máme v čerstvej pamäti, ako sa direktívnym riadením ubíja všetka tvorivá inicitíva človeka. Zároveň však nesmieme zabúdať, že civilizačná úroveň a spoločenský progres je zaslúženým výdobytkom historickej dialektiky.



Poznanie dialektických zákonitostí dejín a adekvátne postihnutie konkrétnych dejinotvorných síl danej epochy si vyžaduje hlbokú a komplexnú sondáž historického pohybu. Neúplné poznanie, nekomplexný prístup k dejinným udalostiam vedie často k prejavom toho, čomu sa hovorí „irónia dejín“, t. j. k prekvapujúcemu uplatňovaniu niektorých gnozeologicky nezvládnutých dejinných síl. Vznik a rozvoj civilizácie a kultúry nie je vysvetliteľný iba dialektikou výrobných síl a výrobných vzťahov, i keď táto dialektika podstatne ovplyvňuje smer kultúrnej aktivity.

Dosiaľ vlastne nijaká teória nebola schopná vyložiť s definitívnou platnosťou a najmä nie perspektívne konkrétnejšiu rozmanitosť historickej aktivity a dejinných možností. Spomínam si, ako sa „marxisticky“ disparátne hodnotili pri rôznych jubilejných príležitostiach tie isté udalosti: napr. rok 1848 v Uhorsku z hľadiska perspektívnych možností spoločenského pokroku a z hľadiska rozvinutia historických faktorov významných pre neskorší vznik ČSR. R. Kalivoda upozornil napr. že „esenciálna“ analýza kapitalizmu nestačila pre pochopenie jeho konkrétnej dialektiky, že odcudzené robotníctvo sa chová niekedy značne neodcudzene a vyvíja pritom celú škálu foriem, ktorými si vybojováva určitý životný priestor v samom kapitalizme, a premieňa svoju vlastnú tvár a tvárnosť buržoáznej spoločnosti. Ekonomické determinanty a triedny boj sú síce veľmi podstatnou hnacou silou mechanizmu dejinného vývinu, no sami o sebe zďaleka nepovznášajú civilizačnú, humanistickú a etickú úroveň ľudskej spoločnosti.

Naznačili sme, že gradácia slobody si vyžaduje hlboké vzdelanie a komplexné poznanie zákonitostí spoločenskej dynamiky. Vyžaduje si aj dostatočné pole historických možností. C. Wright Mills hovorí, že dejiny skúmame aj preto, aby sme odhalili alternatívy, ktoré má ľudský rozum a sloboda pri vytváraní dejín. Sloboda podľa neho nie je len možnosť robiť, čo sa nám zapáči, ani príležitosť voliť medzi niekoľkými danými alternatívami. Sloboda je predovšetkým možnosť analyzovať ponúkajúce sa varianty, a preto sa žiada zvýšená úloha rozumu v ľudskej problematike. Teda gradácia slobody je v stále prenikavejšom uplatňovaní činiteľa ľudského rozhodovania pri vytváraní dejín na základe hlbokého a komplexného poznania možných alternatív. Toto uschopnenie si vyžaduje permanentný výberový kontakt so všetkým, čo ľudstvo vytvorilo veľkého pre vzostup života, kultúry, vedy a umenia. Avšak ani najväčšie diela ľudského ingénia nemali by sme si osvojovať mechanicky, ale mali by sme ich integrovať len cez svoje vlastné médium, ktoré si celý život budujeme. Domnievam sa, že v tejto súvislosti možno akceptovať vyhlásenie v rezolúcii novembrového pléna Ústredného výboru KSČS, podľa ktorého strana mieni všestranne podporovať iniciatívu vedeckých pracovníkov a inštitúcií pri hľadaní nových ciest rozvoja socializmu na základe tvorivého marxizmu-leninizmu a pri nastolovaní a riešení závažných otázok súvisiacich najmä so spoločenskými aspektami vedeckotechnickej revolúcie a všestranným rozvojom osobnosti v socializme.

\*

Výstavba univerzálneho teoretického modelu konkrétnej dialektiky dejín si vyžaduje — ako povedané — hlboký a komplexný výskum histórie ľudstva.

Kryštalizuje sa a diferencuje s rastúcou adekvátnosťou maximálnym vypätím kognitívneho úsilia dlhých desaťročí. Participujú na ňom geniálni iniciátori moderného myslenia viacerých humanitných oblastí, predovšetkým historického materializmu, politickej ekonómie, sociálnej psychológie, antropologickej filozofie a dialekticko-štruktúrálnej metodológie. Pri všetkej svojej komplexnosti je tento model celistvý a prejavuje výraznú špecifičnosť svojej skladby. Sám Marx, zakladateľ moderných humanitných vied, integroval kultúrne hodnoty vytvorené celými vekmi a zároveň inšpiroval ich ďalší rozvoj a svojím príkladom výdatne tiež prispel k úsiliu o marxistické integrovanie neskorších objavov.

Vo veľkom ideovom novátorstve sa prejavujú — obyčajne v predstihu — základné zákonité tendencie spoločenského progresu a hlbinný trend dejinného pohybu ľudstva. Rozumie sa, že tento pohyb je rozporný, no práve v tejto konflikt-nosti je inšpirujúci. Možno povedať, že marxizmus je v tomto zmysle otvorenou štruktúrou kritického vedeckého myslenia. Myslím, že dá sa súhlasiť ak sa v spomenutej rezolúcii novembrového pléna ÚV KSČS hovorí: marxizmus-leninizmus je otvoreným systémom kritického vedeckého myslenia, ktorý zachováva platné poznatky a závery predchádzajúcej teoretickej a praktickej činnosti komunistického a robotníckeho hnutia, súčasne však skúma a hodnotí nové javy a hodnoty, získava nové poznatky a tvorivo ich rozvíja.

Fakt je, že ak človek rozvíja poznanie v perspektívnom záujme humanizácie a liberalizácie ľudstva, zároveň sa borí aj o svoje najsúčasnejšie záujmy a túžby. Isteže aj toto úsilie je zákonité a participuje na dejinnom pohybe. Pravda, túto spontánnu snahu treba diferencovať od úzko prakticistických cieľov, ktoré pokiaľ sa podieľajú na tvorbe dejín, tak predovšetkým ako brzdiaci faktor, alebo negatívny pól rozporného pohybu. Tohoto typu sú aj mnohé regionálne modely socializmu a zákonitostí jeho rozvoja, ak sa uplatňuje a mocensky zabezpečuje ich extrapolovanie a univerzalizovanie. Treba si uvedomiť, že takéto etapové alebo regionálne modely s absolutistickými nárokmi sú iba dočasné, totiž pokiaľ trvajú regionálne i etapové historické podmienky, z ktorých vyvreli a pokiaľ to tolerujú hlbinné dialektické zákonitosti dejinného pohybu.

Domnievam sa, že má holú iluzórnu hodnotu vyzdvihovanie aktuálnych tak-tických opatrení v rozpore s veľkými historickými tendenciami a so skutočne vedeckými princípmi spoločenského vývinu. Nestačí rozvíjať poznanie iba tak, aby zodpovedalo potrebám doby. Treba sa inšpirovať sociálnymi a ideovými rozpormi sotva len vznikajúcimi, z ktorých vyplynie nová doba. Vtedy sa poznanie prejavuje najúplnejšie vo svojej dejinotvornej podstate. Vtedy získava morálny kredit a napokon aj spoločenskú dôležitosť.

Univerzálne dialektické zákony dejín sa konkrétne realizujú v rámci celej škály alebo poľa možností podľa utvárania aktívneho ľudského subjektu. Je to práve dejinná ľudská prax, ktorá determinuje konkrétny tvar imanentného plynutia dejín. Človek je aktívnym tvorcom a faktorom historického pohybu. Kalivoda výstižne hovorí, že konkrétnou analýzou doterajšieho vývinu ľudskej spoločnosti treba vysledovať reálnu dialektiku, v ktorej vznikli určité historické trendy, ktorými človek dospel do dnešnej situácie a že porozumenie týmto trendom uľahčí azda riešenie základných otázok „socializácie človeka“.

Ako sme videli, dejinný pohyb je rozporný, ľudstvo kráča vpred nie bez konfliktov a dramatických zrážok. Jednako práve prostredníctvom týchto protirečení sa emancipuje a stupňuje sloboda človeka a ľudská humanita. Možno právom povedať, že ony sú historicko-antropologickými konštantami.

Hoci sú dejiny mnohotvárne a práve preto tak dlho vzdorovali adekvátnemu teoretickému vystihnútiu, jednako existuje dialektická jednota historického vývinu. Univerzálny teoretický dejinný model treba zreteľne odlišiť od modelov a kritérií determinovaných bezprostrednou situáciou a aktuálnou politickou potrebou.

Tzv. dejinná odplata, irónia dejín alebo Nemezis dejín sú výrazmi teoretického vákuu. Najčastejšie sa s nimi stretávame v situáciách, ktoré na nás doliehajú neočakávane. Prekvapenie je následkom kongnitívneho nezvládnutia alebo redukovaného ponímania dejinných činiteľov. Pokiaľ ide o tieto činitele, treba rozlišovať hlbinné dialektické zákonitosti dejín a ich konkrétne podoby, spoluutvárané rozličnými lokálne a etapove príznačnými prvkami.

Z toho vyplýva, že aj sama politika, ak nemá zlyhať, musí vychádzať z komplexnej analýzy hlbinných príčin sociálnych pohybov. Aj naša strana vyslovila nedávno v stanovisku Predsedníctva poučku, že politika musí vychádzať z analýzy hlbinných príčin spoločenského vývinu a riadiť sa poznaním podstaty a nie vychádzať z povrchových javov.

\*

Dôležitým predpokladom demokratizácie myslenia a konania je aj dosiahnutie určitej civilizačnej a kultúrnej úrovne. Československo už dokázalo absorbovať, integrovať a rozvinúť mnohé pozitívne európske demokratické a kultúrne tradície a podnety. V duchu týchto tradícií sa u nás začiatkom roku 1968 — keď sa dosiahla kritická miera dialektických rozporov nášho spoločenského pohybu — prejavila celkom zákonitá reakcia na byrokraticko-centralistický systém uplynulých rokov. Tento systém neumožňoval rozvoj tvorivých potencií človeka, náš občan sa stal mechanickým vykonávateľom naoktrojovaných smerníc a musel potláčať svoje osobnostné črty. Podľa slov K. Kosíka ideálom byrokracie je uzavretá spoločnosť, založená na stavovskej obmedzenosti jednotlivých vrstiev a na kontrolovanom prúde informácií. Tejto dobovej zbyrokratizovanej skladbe ochotne slúžil ideologický dogmatizmus, ktorý despoticky tlmil akýkoľvek progres a pozitívnu iniciatívu. Z marxistickej teórie vytrhával výroky podľa danej politickej potreby a zamlčoval „nevhodné“ výroky. Dogmatici 50. rokov vyhlasovali napríklad, že imperialisti využívajú freudizmus, aby ospravedlnili a rozvíjali v ľuďoch najnižšie a najodpornejšie pudy, že Einstein v podmienkach všeobecného zahŕňovania buržoáznej kultúry prekrucuje správne fyzikálne teórie, že kybernetika je reakčná pavela a ideologická zbraň imperialistickej reakcie, že sémantika je úpadková filozofia epochy imperialismu, že Russell a Carnap sú sofisti a podvodní útočníci v záujme imperialistickej reakcie. Ale aj dnešní dogmatici vyhlasujú, že naše úvahy o slobode sú inšpirované imperialismom, že sloboda nie je nič iné ako poznanie nevyhnutných zákonov rozvoja spoločnosti. Nielenže je toto tvrdenie v rozpore s autentickým Marxom, ako sme už ukázali, ale možno sa okrem toho spýtať, kto konkrétne určuje, čo je nevyhnutné. Mnohí súčasní dogmatici sa



vyslovujú takisto apodikticky o našich súčasných problémoch a takým istým žargónom ako kedysi. Príznačné je, že proti mnohoročnej ére centralistickej moci a vláde oligarchie nik z týchto dogmatikov neprotestoval.

Naproti tomu už XX. zjazd KSSZ vyhlásil, že zmeny v medzinárodnej situácii a budovateľské úspechy socializmu vyžadujú nápravu deformácií a neustály vzostup socialistickej demokracie. To znamená rozkvet demokracie, ktorá by bola humánnejšia, ako boli všetky jej redukované a deformované varianty v minulosti.

Ak naša strana trpela v minulosti deformáciami, teraz, keď ukázala, že vie politicky viesť ináč než inštitucionálnymi a byrokraticko-policaйнými metódami, získala nebývalú autoritu. Rozumie sa, že organizovanie najprogresívnejších a najuvedomelejších občanov je stále ešte dejinnou nevyhnutnosťou, no môže splniť svoju pozitívnu dejinnú úlohu len s podmienkou demokratickej politiky.

Možno povedať, že existenciálne problémy našej doby vyvierajú z konfliktných situácií veľkého prelomu v dejinách ľudstva a že rozpory vo vzťahoch medzi socialistickými štátmi súvisia s rozdielnym spôsobom ich vývinu a s rozličnými okolnosťami určenými dejinami.

\*

História potvrdzuje, že väčší národ, najmä supervelmoc oveľa ľahšie sleduje svoj imanentný pohyb. Naproti tomu malé národy môžu prekonať svoju početnú malosť len intenzitou svojho vnútorného života, svojou spolupatričnosťou, organizovanosťou a svojou duchovnou prevahou. To znamená, že bytie národa oprávňuje nielen holá existencia, ale umocňovanie jeho špecifických kultúrnych hodnôt. Treba však prizerať aj na demokratické začlenenie národa do širších súvislostí a rámcov, na asimilovanie a integrovanie hodnôt svetovej kultúry a vice versa na prispievanie do kultúrnej pokladnice celého ľudstva. V krízovej atmosfére vo februári 1939 český filozof J. L. Fischer povedal na adresu svojho národa tieto slová: „Ako malý národ, ktorý svoju existenciu vybojoval vzdelaním a prácou, prácou a vzdelaním, ktorý právo na svoju existenciu sa učil zdôvodňovať príklonom k obecné platným zásadám rovného ľudského dôstojenstva a rovného práva všetkých na slobodu: zlučovali sme od začiatku svojho obrodzenia národného života svoj národný záujem so záujmom všeobecne ľudským.“ Podľa slov F. Palackého zásada rovnoprávnosti je taká stará, ako náuka prirodzeného práva; prameň jedného i druhého je v tomto pravidle: čo nechceš, aby robili tebe, nerob ty im.

Naša epocha dozrela pre vedeckotechnickú revolúciu. Táto revolúcia nevyhnutne ovplyvňuje vnútorné spoločenské, ekonomické a kultúrne procesy v jednotlivých krajinách. Nevyhnutne pôsobí na postupné kryštalizovanie superštruktúr na federatívnom základe. Pravda, len federatívne kontexty a organizácie na základe demokratického princípu súladu národných, spoločenských, politických a kultúrnych záujmov a nie na základe velmocenských (a práve preto labilných) pozícií môžu navodiť skutočne imanentný a nie efemérny dejinný pohyb na osah vzostupu humanizácie celého ľudstva.

Универсальные диалектические законы истории находят свое конкретное применение в рамках всей шкалы возможностей, согласно с формированием активного человеческого субъекта. Как раз историческая практика людей определяет конкретную форму имманентного хода истории. Человек является активным создателем и фактором исторического развития.

Историческое развитие противоречиво и человечество продвигается вперед не без конфликтов и драматических сражений. Однако, как раз через эти противоречия становится независимой и увеличивается свобода человека и его гуманизм. Поэтому можно по-праву сказать, что они являются историко-антропологическими константами.

Рост свободы проявляется во все более выразительном участии решений людей в создании истории, основывающемся на глубоком и всестороннем познании возможностей. Процесс демократизации общества и максимальное использование скрытых возможностей социализма создают предпосылки для самореализации социалистического строя вплоть до самоуправления общества.

Так называемое историческое возмездие, ирония истории или Немезис являются выражениями теоретического вакуума. Наиболее часто встречаются они во время кризисов, наступающих неожиданно — как результат недостаточного познания или неполного понимания исторических детерминантов.

Постройка универсальной теоретической модели конкретной диалектики истории приобретает более определенные черты и начинает кристаллизоваться в зависимости от повышающейся адекватности и напряженности познавательного процесса, протекающего на протяжении нескольких десятилетий. Активное участие принимают в ней гениальные основоположники современного мышления в области нескольких гуманитарных наук.

Несмотря на многосторонность этой модели, она все же является цельной и характеризующейся яркой спецификой своей структуры.

Сам Маркс, основоположник современных гуманитарных наук интегрировал культурные ценности, созданные на протяжении истории, и одновременно давал толчки для их дальнейшего развития и своим примером вдохновлял на марксистское интегрирование более поздних открытий.

Что же касается многих региональных моделей социализма и закономерностей его развития, следует отдать себе отчет в том, что любая попытка их экстраполяции и универсализации может иметь лишь временный успех, до тех пор, пока существуют те исторические условия, на основании которых они возникли и пока они не противоречат глубинным диалектическим закономерностям исторического развития.

Время созрело для научно-технической революции. Эта революция неизбежно оказывает влияние на общественные, экономические и культурные процессы, происходящие в отдельных странах. Она неизбежно влияет также на кристаллизацию суперструктур, основывающихся на принципе федерации. Правда, только федеративный принцип построения общества и организации, основывающиеся на демократическом принципе согласованности национальных, общественных, политических и культурных интересов, а не на великодержавной (и поэтому непрочной) позиции, могут привести к действительно имманентному, а не эфемерному, историческому развитию, на пользу гуманизации всего человечества.

Universal dialectical laws of history are being concretely realized in the framework of the whole scale according to the creation of active human subject. It is the very historic human practice, which determines the concrete form of the immanent flow of history. Man is an active creator and factor of historical progression.

Historical progression is contradictory and mankind does not proceed without conflicts and dramatic clashes. However, it is by means of these contradictions that man's freedom and humanity increases and becomes emancipated. Therefore, it can be said for good reasons that they are historical anthropological constants.

Gradation of freedom lies in a more and more penetrating assertion of the factor of human decision in the formation of history on the basis of deep and complex knowledge of possible alternatives. The democratizing process of society and the full use of potential possibilities of socialism forms the conditions for the self-realization even of the socialistic system proper, to the real self-government of society.

The so-called historic retribution, the irony of history or Nemesis, are the expressions of a theoretical vacuum. We meet with them most often in crisis situations which befall unexpected and striking — owing to the fact that the historical factors have not been cognitively controlled or their conception was reduced.

The building up of a universal theoretical model of the concrete dialectics of history crystallizes and differentiates with the increasing adequacy by a maximum intensification of the cognitive endeavor of long decades. Genial initiators of modern thought of several humanistic areas participate in it. In spite of all its complexness, this model is entire and shows a clear-cut specificity of its structure. Marx himself, the founder of modern humanities, integrated the cultural values created by ages and, at the same time, inspired their further development and — by means of his own example — considerably contributed to the effort at a marxist integration of later discoveries.

As regards many regional models of socialism and the regularities of the development of socialism, it must be taken into account that any effort to extrapolate and universalize them may be only temporal, i. e., until the historical conditions last from which they arose, and until it is tolerated by the deep dialectic regularities of the historical progression.

Our epoch got ripe for the scientific technological revolution. This revolution inevitably influences the inner social, economic and cultural processes in the individual countries. It inevitably influences even the gradual crystallization of superstructures on the federative basis. Of course, only federative contexts and organizations on the basis of the democratic principle of harmony of national, social, political and cultural interests and not on the basis of the big-power (and hence labile) positions can bring about a really immanent and not ephemeral historical progression for the benefit of the advancement of the humanization of all mankind.